অধ্যায় ১০ ঃ জ'র্জ চিমেল ঃ ধাৰণাবাদী দৃষ্টিভঙ্গী

অধ্যায় গাঁথনি

১০.১ উদ্দেশ্য
১০.২ পৰিচয়
১০.৩ ব্যক্তি, সমাজ আৰু আনুষ্ঠানিক সমাজতত্ত্ব
১০.৪ মহানগৰ আৰু আদর্শগত জীৱন
১০.৫ চৌখিনতা (Fashion)
১০.৬ মুদ্রাৰ দর্শন (Philosophy of Money)
১০.৭ সামৰণি
১০.৮ অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলোঁ
১০.৯ অধিক জানিবলৈ
১০.১০ অগ্রগতিৰ খতিয়ান
১০.১১ আৰ্হি প্রশ্ন

১০.১ উদ্দেশ্য

এই অধ্যায়টি অধ্যয়ন কৰি আপুনি—

- দল আৰু ব্যক্তিৰ মাজত সংঘটিত হোৱা আন্তঃক্রিয়াই কেনেকৈ সমাজলৈ অর্থ কঢ়িয়াই আনে বুজিব পাৰিব
- চিমেলে আগবঢ়োৱা মুদ্রাৰ ধাৰণাটো আলোচনা কৰিব পাৰিব
- আনুষ্ঠানিক সমাজতত্ত্বৰ বিষয়ে ব্যাখ্যা কৰিব পাৰিব
- বস্তুনিষ্ঠ সংস্কৃতি কাক বোলে জানিব পাৰিব
- চিমেলৰ মতে চৌখিনতা কি সেয়া বুজিব পাৰিব
- নগৰীয়া অথবা মহানগৰীয়া সমাজবোৰ পৰম্পৰাগত সমাজতকৈ কিহত পৃথক সেয়া আলোচনা কৰিব পাৰিব।

১০.২ পৰিচয়

জর্জ চিমেল আছিল এগৰাকী জার্মান সমাজতত্ত্ববিদ। জার্মানীত সমাজতত্ত্বৰ অধ্যয়ন আৰম্ভ হোৱাৰ সময়তে চিমেলে গঢ় দিয়া সামাজিক তত্ত্ববোৰৰ জৰিয়তে সমাজৰ অধ্যয়ন কৰাৰ উপায় পোৱা গৈছিল। এই উপায়বোৰ আছিল প্রাকৃতিক বিজ্ঞান পদ্ধতিবোৰতকৈ পৃথক। বহুতো পণ্ডিতৰ মতে চিমেলক সমাজতত্ত্বৰ জনক বুলি অভিহিত কৰিব পাৰি। কিন্তু এই অধ্যয়ন ক্ষেত্রখনত চিমেলৰ অৱদানক সদায় স্বীকৃতি দিয়া নহয়।

১৮৫৮ চনৰ ১ মার্চত জর্জ চিমেলৰ জন্ম হৈছিল। পৰিয়ালৰ সাতটা ল'ৰা-ছোৱালীৰ ভিতৰত তেওঁ আছিল সবাতোকৈ সৰু। চিমেলৰ দেউতাক আছিল বার্লিনৰ এজন ধনী ইহুদী ব্যৱসায়ী। কিন্তু চিমেনৰ জন্মৰ আগতেই তেওঁ ৰোমান কেথলিক ধর্ম গ্রহণ কৰিছিল। চিমেন কেঁচুৱা হৈ থাকোতেই দেউতাকৰ মৃত্যু হৈছিল।

১৮৭৬ চনত জিমনেচিয়ামৰ পৰা স্নাতক হোৱাৰ পাছত চিমেলে বার্লিন বিশ্ববিদ্যালয়ত নামভর্তি কৰিছিল। তেওঁ ইতিহাস,দর্শন আৰু মনোবিজ্ঞান অধ্যয়ন কৰিছিল। ১৮৮১ চনত তেওঁ কাণ্টৰ প্রকৃতিৰ দর্শনৰ (Philosophy of Nature) এক অধ্যয়নৰ ভিত্তিত ডক্টৰেট ডিগ্রী লাভ কৰিছিল।

১৮৮৫ চনত চিমেলে বার্লিন বিশ্ববিদ্যালয়ৰ প্রবক্তাৰ পদ গ্রহণ কৰিছিল। তেওঁ এজন জনপ্রিয় আৰু সফল শিক্ষক আছিল। বার্লিন বিশ্ববিদ্যালয়ত তেওঁ প্রদান কৰা আৰম্ভণিৰ বক্তৃতাবোৰ দর্শন আৰু নীতিশাস্ত্র বিষয়ক আছিল। কিন্তু সোনকালেই তেওঁ জার্মানীৰ প্রথম সমাজতত্ত্বভিত্তিক পাঠ্যক্রম কিছুমান পঢ়াবলৈ আৰম্ভ কৰিছিল। চিনেমৰ ইহুদী পৰিচয়ে তেওঁক জার্মান শিক্ষায়তনিক পদ্ধতিটোৰ প্রান্ত্য সম্প্রদায় এটাৰ সদস্য কৰি ৰাখিছিল।তেওঁৰ পাণ্ডিত্য সকলোৱে জনায় পাছতো শিক্ষায়তনিক অগ্রগতি লাভত চিমেনে যথেষ্ট অসুবিধা পাইছিল। ১৫ বছৰ শিক্ষকতা কৰাৰ পাছতো বার্লিন বিশ্ববিদ্যালয়ে তেওঁক প্রাপ্য স্বীকৃতি দিয়া নাছিল।১৯১৪ চনতহে চিমেনে নিয়মীয়া শিক্ষায়তনিক নিযুক্তি লাভ কৰিছিল। বার্লিনৰ পৰা বহু নিলগৰ ষ্টার্চব'র্গ বিশ্ববিদ্যালয়েহে তেওঁক এই মর্য্যাদা প্রদান কৰিছিল। এই সমস্যাবোৰ থকা সত্ত্বেও তেওঁ সংগঠন, সংস্কৃতি, সামাজিক গাঁথনি, নগৰ আৰু অর্থনীতিৰ প্রকৃতি আদিৰ দৰে বিভিন্ন বিষয়ত, প্রায় ২০০টা মান প্ররন্ধ ৰচনা কৰিছিল। চিমেলৰ দুখনমান প্রধান প্রকাশিত গ্রন্থ হ'ল—

- অন ছোচিয়েল ডিফাৰেন্সিয়েশ্যন (১৮৯০ চন)
- দ্য প্রব্লেমচ্ অৱ দ্য ফিল'চফী অব্ হিষ্ট'ৰী (১৮৯২ চন)
- ইণ্ট্রোডক্শ্যন টু দ্য ছায়েন্স অৱ এথিকচ্ (১৮৯২-৯৩ চন)
- দ্য ফিল'চফী অৱ মানি (১৯০০ চন)
- ছ'জিঅ'ল'জী (১৯০৮ চন)

বিংশ শতিকাৰ প্রথমভাগত জার্মান বিশ্ববিদ্যালয় প্রণালীত সমাজতত্ত্বৰ অন্তর্ভুক্তিত গুৰুত্বপূর্ণ অৱদান আগবঢ়োৱা সমাজতত্ত্ববিদ তিনি গৰাকী হ'ল চিমেল, ৱেবাৰ আৰু ফার্ডিনাণ্ড ট'নীজ। 'সমাজ শাস্ত্র' অভিধাটো ব্যৱহাৰ কৰা জার্মান শিক্ষাজগতৰ প্রথমগৰাকী ব্যক্তি আছিল চিমেল। তেওঁ এখন কিতাপৰ নাম হিচাপে শব্দটো ব্যৱহাৰ কৰিছিল। অইনতকৈ বহু আগতেই তেওঁ বিশুদ্ধ সমাজতত্ত্ব কেন্দ্রিক বিষয় আৰু সমস্যাবোৰ অনুধাৱন কৰিব পাৰিছিল। তেওঁৰ 'ছ'জিঅ'ল'জী' (Soziologie) নামৰ ১৯০৮ চনত প্রকাশিত গ্রন্থখনত সমাজতত্ত্ব কেন্দ্রিক বিশ্লেষণৰ সাধাৰণ উপায়বোৰৰ ৰূপৰেখা দাঙি ধৰিছে যদিও পৰৱর্তী সময়ত চিমেলে নিজৰ চিন্তা প্রক্রিয়াটো সাধাৰণ লোকৰ বোধগম্য হোৱাকৈ সংগঠিত ৰূপত উপস্থাপনৰ প্রয়াস নকৰিলে।

তেওঁ কেৱল পাণ্ডিত্যপূর্ণ লিখনি প্রকাশ কৰা বিশেষ জার্ণাল আৰু আলোচনী আদিতকৈ সাধাৰণ জার্ণাল আৰু আলোচনী আদি নিজৰ লিখনি প্রকাশ কৰাতহে অধিক গুৰুত্ব দিছিল।

সামাজিক গাঁথনি নগৰ, মুদ্রা আৰু আধুনিক সমাজ সমাজক লৈ চিমেলে কৰা বিশ্লেষণৰ দুৰখেইম (ব্যক্তি আৰু সমাজৰ সমস্যা), ৱেবাৰ (যুক্তিসঙ্গতকৰণৰ প্রভাৰ) আৰু মার্ক্সৰ (বিচ্ছিন্নতাবাদ) বিশ্লেষণৰ সৈতে সাদৃশ্য আছে। চিমেলে নিজকে এজন স্বতন্ত্র পণ্ডিত আৰু বহিৰাগত বুলি গণ্য কৰিছিল। তেওঁ কেতিয়াও উদ্ভাৱনশীল আৰু বিৰোধিতাৰ মুখামুখি হ'বলৈ ভয় কৰা নাছিল।

চিমেলে সমাজক স্বতন্ত্র ব্যক্তিৰএক সংগঠন বুলি গণ্য কৰিছিল। তেওঁ কৈছিল যে ভৌতিক পৃথিৱীখনক কৰা অধ্যয়নৰ দৰে একে পদ্ধতিৰে সমাজক অধ্যয়ন কৰিব নোৱাৰি। অর্থাৎ মানৱীয় আন্তঃক্রিয়া নিয়ন্ত্রণ কৰা প্রাকৃতিক আইনৰ আৱিষ্কাৰতকৈ সমাজতত্ত্ব বহু বেছি গুৰুত্বপূর্ণ।

সমাজ হ'ল ব্যক্তিৰ মাজত চলা আন্তঃক্রিয়াৰে গঢ় লৈ উঠা এক অনুষ্ঠান। সমাজতত্ত্ববিদ-সকলে সামাজিক আইনৰ অন্বেষণ কৰাতকৈ এই সংগঠনৰ বিন্যাস আৰু ৰূপ অধ্যয়ন কৰিব লাগে। চিমেনক এগৰাকী সূক্ষ্ম-সমাজতাত্ত্বিক (Micro-Sociologist) বুলি কোৱা হয়। তেওঁ ক্ষুদ্র-গোট গৱেষণাৰ বিকাশত গুৰুত্বপূর্ণ ভূমিকা পালন কৰিছিল। সামাজিক আন্তঃক্রিয়াৰ বিন্যাস অথবা ৰূপ সম্পর্কে চিমেলৰ নিৰীক্ষণবোৰ সূক্ষ্ম পর্য্যায়ৰ আন্তঃ ক্রিয়াত দেখিবলৈ পোৱা যায়। এই আন্তঃক্রিয়াবোৰে বৃহৎ পর্য্যায়ৰ পৰিঘটনা বোৰৰ সৈতে কেনেদৰে সম্পর্ক স্থাপন কৰে তাৰ অধ্যয়ন সমসাময়িক সমাজতত্ত্বৰ বাবে এতিয়াও প্রয়োজনীয় হৈ আছে।

চিমেলে এই কথা স্পষ্ট কৰি দিছিল যে তেওঁৰ মূল আগ্রহবোৰৰ মাজৰএটা আগ্রহ হ'ল সমাজৰ সচেতন কর্তাবোৰৰ মাজৰ সম্পর্ক অধ্যয়ন কৰা। তেওঁ আন্তঃক্রিয়াক এক বিস্তৃত পৰিসৰত অধ্যয়ন কৰাৰ কথা ভাবিছিল। ইয়াৰে কিছুমান আন্তঃক্রিয়া কোনো কোনো সময়ত গুৰুত্বহীন যেন লাগিব পাৰে কিন্তু আন কোনো সময়ত যথেষ্ট গুৰুত্বপূর্ণ হ'ব পাৰে। চিমেনে সামাজিক সংযোগৰ বিষয়বস্তুতকৈ ইয়াৰ অনুশীলনৰ বিষয়েহে গুৰুত্বসহকাৰে অধ্যয়ন কৰিছিল। চিমেলৰ দৃষ্টিৰে সমাজ তাত্বিকৰ কাম হ'ল সামাজিক বাস্তৱৰ ওপৰত সীমিত সংখ্যক ৰূপ আৰোপ কৰা আৰু নির্দিষ্ট আন্তঃক্রিয়াৰ এক বহল পৰিসৰত দৃষ্টিগোচৰ হোৱা সাদৃশ্যবোৰ বাহিৰ কৰা।

চিমেলে লিখা কেইটামান অপৰম্পৰাগত আৰু ভিন্ন বিষয় হ'ল— দুঃসাহসিক অভিযানৰ সমাজতত্ত্ব, গোপনীয়তা ৰক্ষাৰ গুৰুত্ব, চৌখিনতাৰ আর্হি, মুদ্রাৰ সামাজিক গুৰুত্ব ইত্যাদি। তেওঁক সাধাৰণতে সমাজৰ কোনো প্রণালীৱদ্ধ অথবা সংহত তত্ত্ব বাহিৰ নকৰা সমাজতাত্বিক হিচাপে গণ্য কৰা হয়।

১০.৩ ব্যক্তি, সমাজ আৰু আনুষ্ঠানিক সমাজতত্ত্ব

চিমেলৰ মতে ব্যক্তি আৰু সমাজৰ মাজত এক গতিশীল অথবা দ্বন্দ্বমূলক প্রতিবলে ক্রিয়া কৰি থাকে। ব্যক্তি হ'ল মুক্ত আৰু সৃজনশীল সত্তা। তথাপিও ব্যক্তি সামাজিকীকৰণ প্রক্রিয়াৰ অংশ। চিমেলৰ দৃষ্টিভঙ্গীত আধুনিক সমাজত ব্যক্তিয়ে আগতকৈ বহু অধিক স্বতন্ত্রতাৰ সৃষ্টি কৰে। ই ঐতিহাসিক আৰু পৰম্পৰাগত সমাজৰ সম্পূর্ণ বিপৰীত। ঐতিহাসিক আৰু পৰম্পৰাগত সমাজত

সম্প্রদায় এটাৰ সদস্যসকলৰ মাজত থকা বান্ধোন অতি দৃঢ়। অৱশ্যে নগৰীয়া জীৱনৰ সংস্কৃতিত মানুহে আগতকৈ গভীৰ ধৰণৰ বিচ্ছিন্নতাবোধৰ অভিজ্ঞতা লাভ কৰে।

চিমেনে ব্যক্তি আৰু সমাজৰ মাজত থকা সম্পর্কৰ ধাৰণা কৰিছিল। তেওঁৰ মতে ব্যক্তি সমাজৰ ভিতৰ আৰু বাহিৰ উভয়তে থাকে। ব্যক্তি সামাজিক আন্তঃক্ৰিয়াৰ উদ্দেশ্য আৰু বিষয় (Objects and Subjects) দুয়োটাই হ'ব পাৰে। ব্যক্তিয়ে বিভিন্ন আন্তঃক্ৰিয়াৰ জৰিয়তে সমাজত নিজকে প্ৰদৰ্শন কৰিব আৰু সামাজিক পাৰদৰ্শিতা আহৰণ কৰিব বিচাৰে। সমাজেও সামাজিকীকৰণ প্ৰক্ৰিয়াৰ জৰিয়তে ব্যক্তিক সংহত কৰাৰ প্ৰয়াস কৰে।

ব্যক্তি হ'ল সৃজনশীল আৰু সচেতন সত্তা। এই বৈশিষ্ট্যবোৰ মানুহে সামাজিক জীৱনৰ সৈতে জড়িত বিভিন্ন আন্তঃক্ৰিয়াৰ ৰূপত প্ৰকাশ কৰে। সামাজিক জীৱনত বিভিন্ন অভিপ্ৰায়, উদ্দেশ্য আৰু স্বাৰ্থত সচেতন ব্যক্তি অথবা ব্যক্তিৰ গোটে পৰস্পৰৰ সৈতে আন্তঃক্ৰিয়া সম্পন্ন কৰে। এই পাৰস্পৰিক চিন্তা দিক্‌বলন (Mutual Orientation) আৰু সামাজিক আন্তঃক্ৰিয়াত (Social Interaction) মানুহৰ মনে এটা প্ৰধান ভূমিকা পালন কৰে। মানৰীয় সৃষ্টিশীলতাই ব্যক্তিৰ স্বতন্ত্ৰতা নিশ্চিত কৰে। কিন্তু একে সময়তে ই এই স্বতন্ত্ৰতা সঙ্কুচিত তথা সীমাৱদ্ধ কৰা বস্তুনিষ্ঠ সংস্কৃতিৰ গাঁথনিও গঢ়ি তোলে। অৰ্থাৎ, সামাজিক আন্তঃক্ৰিয়াই এক স্বীকৃত ৰূপ আৰু আৰ্হি গঢ়ি তোলে যিটোৱে সময়ত এক সংগঠনৰ জন্ম দিয়ে।

চিমেলৰ মতে সমাজৰ নিজাকৈ কোনো পৃথক বাস্তৱতা নাথাকে। সমাজ হ'ল আন্তঃক্ৰিয়াৰ দ্বাৰা সংযুক্ত হৈ থকা বহুতো ব্যক্তিৰ এক উমৈহতীয়া নাম। সমাজ এটা বস্তু নহয়। ইয়াৰ মূৰ্ত ৰূপ নাই। ই কিছুমান ঘটনাৰ সমষ্টি। সমাজ হ'ল এজন ব্যক্তিৰ আন এজনৰ সৈতে হোৱা আন্তঃক্ৰিয়া। চিমেলৰ মতে সমাজ হ'ল আমি যাপন কৰি থকা অভিজ্ঞতা। সামাজিক শক্তিবোৰ ব্যক্তিৰ বাবে বাহিৰা শক্তি নহয়। ব্যক্তিয়ে নিজৰ কৰ্ম আৰু আন্তঃক্ৰিয়াৰ জৰিয়তে প্ৰতিটো জীৱন্ত মুহূৰ্ততে সমাজ পুনৰ সৃষ্টি কৰি গৈ থাকে।

চিমেলে নিজৰ অন্বেষণ একেবাৰে তলৰ পৰ্য্যায়ৰ পৰা আৰম্ভ কৰিছিল। তেওঁ প্ৰথমে সামাজিক আন্তঃক্ৰিয়াৰ একেবাৰে ক্ষুদ্ৰ এককবোৰ নিৰীক্ষণ কৰিছিল। আৰু তেনে ক্ষুদ্ৰ এককবোৰৰ পৰা কেনেকৈ বৃহত্তৰ পৰ্য্যায়ৰ অনুষ্ঠান-প্ৰতিষ্ঠানবোৰৰ উদ্ভৱ হয় সেয়া পৰীক্ষা কৰা চোৱাৰ প্ৰয়াস কৰিছিল। এই কামটো কৰোঁতে তেওঁ প্ৰায়েই অন্য তাত্ত্বিকসকলে এৰি থৈ যোৱা পৰিঘটনাবোৰ লক্ষ্য কৰিছিল। চিমেলে নিৰীক্ষণ কৰিছিল যে কোনো আন্তঃক্ৰিয়াত ভাগ লোৱা সংখ্যাই আন্তঃক্ৰিয়াৰ প্ৰকৃতিত প্ৰভাৱ পেলাব পাৰে। দুজন ব্যক্তিৰ মাজত স্থাপন হোৱা আন্তঃক্ৰিয়াক চিমেলে 'দ্যাড' (দ্বয়ী) নাম দিছিল। এই আন্তঃক্ৰিয়া তিনিদলীয় অথবা 'ত্ৰয়ী'ৰ (Triad) ৰূপত হোৱা আন্তঃক্ৰিয়াতকৈ বহু বেলেগ। চিমেল ব্যক্তিয়ে গঠন কৰা দলৰ ৰূপ সম্পৰ্কে অধিক সচেতন আছিল। তেওঁ আন্তঃক্ৰিয়াতকৈ বহু বেলেগ। চিমেল ব্যক্তিয়ে গঠন কৰা দলৰ ৰূপ সম্পৰ্কে অধিক সচেতন আছিল। তেওঁ আন্তঃক্ৰিয়াৰ বিষয় বস্তু সম্পৰ্কে সিমান চিন্তিত নাছিল। এটা 'দ্বয়ী' (Dyed) আন্তঃক্ৰিয়াত, সম্পৰ্ক এটাক আপেক্ষিকভাৱে পোনপটীয়া বুলি গণ্য কৰা হয়। এনে সম্পৰ্কত প্ৰতিজন ব্যক্তিয়ে আনজনৰ আগত নিজকে উপস্থাপন কৰাৰ সুযোগ পায়।

উপস্থাপন এনে এক প্রক্রিয়াৰে কৰা হয় য'ত প্রত্যেকেই নিজৰ পৰিচয় বর্তাই ৰাখিব পাৰে। যিকোনো এটা পক্ষই আন্তঃক্রিয়াৰ পৰা আঁতৰি গ'লেই এনে সম্পর্কৰ সামৰণি পৰে। 'ত্রয়ী'ত (Triad) বিভিন্ন ধৰণৰ আন্তঃক্রিয়া কৌশলৰ সৃষ্টি হয় আৰু ই 'দ্বয়ী'ৰ আন্তঃক্রিয়া সম্পন্ন কৰাৰ ধৰণ সম্পূর্ণ সলনি কৰে।

'ত্রয়ী' প্রক্রিয়াত প্রতিযোগিতা, মিত্রতাপূর্ণ দল গঠন, অথবা মধ্যস্থতাৰ সৃষ্টি কৰিব পৰা আন্তঃক্রিয়া কৌশল প্রয়োগ কৰা হ'ব পাৰে। 'ত্রয়ী'য়ে ইয়াৰ সদস্য ব্যক্তিবিশেষৰ ওপৰত নির্ভৰ নকৰাকৈয়ে একোটা দলীয় গাঁথনি বিকলাই তুলিব পাৰে। 'দ্বয়ী' প্রক্রিয়াত এনে ঘটাৰ সম্ভাৱনা ক্ষীণ।

দৰৰ আকাৰে ব্যক্তিগত স্বতন্ত্রতা বৃদ্ধি কৰে। কিন্তু আদি অথবা প্রাক্-আধুনিক কালত দলৰ সলনি ক্ষুদ্র ক্ষুদ্র চক্র (Circle) একোটা আছিল। এনে চক্রবোৰ চৌপাশে থকা অচিনাকি ব্যক্তি অথবা সকলো প্রকাৰৰ প্রতিদ্বন্দ্বী চক্রৰ পৰা সম্পুর্ণ আঁতৰত আছিল। পৰম্পৰাগত সমাজে গাইগুটীয়া সদস্যৰ অনন্য গুণবোৰ বিকাশ কৰিবলৈ আৰু স্ব-দায়িত্বৰ কাম-কাজ কৰিবলৈ এখন সংকীর্ণ ক্ষেত্রহে আগবঢ়ায়। যেতিয়া দলবোৰ বাঢ়ি যায় আৰু দলৰ প্রত্যক্ষ আন্তঃক্রিয়াৰ পৰিসৰ ব্যাপক হয়, তেতিয়া আভ্যন্তৰীণ ঐক্য শিথিল হৈ পৰে। সমাজৰ সম্প্রসাৰণ ঘটা বাবে অন্যৰ প্রতি থকা আগৰ সীমাৱদ্ধতাৰ অনমনীয়তাও লাহে লাহে কমি আহে। ইয়াৰ ফলত ব্যক্তিয়ে আগতকৈ অধিক স্বতন্ত্রতা আৰু নমনীয়তা উপভোগ কৰাৰ সম্ভাৱনীয়তা বাঢ়ে। ই উমৈহতীয়া সংস্কৃতি সংগঠনৰ পুৰণি ৰূপটো দুর্বল কৰি তোলে।

চিমেলে লক্ষ্য কৰিছিল যে য'ত যথেষ্ট সংখ্যক ব্যক্তি আন্তঃক্রিয়াত মিলিত হয়, তাতেই সমাজৰ সৃষ্টি হয়। তেওঁৰ কথাৰ অর্থ হ'ল যেতিয়া মানুহ গোট খায় তেতিয়া এনে কিছুমান কার্য্য সংঘটিত হয় যিবোৰ মানুহে অকলে থাকিলে কৰিব নোৱাৰে। যেনে— বাদ্যযন্ত্রীসকলে ইজনে সিজনৰ বাদ্যযন্ত্রৰ সৈতে স্বৰৰ মাত্রা একে কৰি লোৱাৰ দৰে মানুহেও ইজনে সিজনৰ সৈতে খাপ খাই চলাৰ চেষ্টা কৰে।

চিমেলে যুক্তি দর্শাইছিল যে সামাজিক আন্তঃক্রিয়াই সঁচাকৈয়ে একোটা নির্দিষ্ট ৰূপ লয়। চিমেলে বিভিন্ন পটভূমিত আৰু বিভিন্ন সামাজিক বিষয়বস্তুৰ সৈতে সংঘটিত হ'ব পৰা সামাজিক সম্পর্কবোৰৰ বিশেষ ৰূপ অধ্যায়ন কৰাত জোৰ দিছিল। তেওঁৰ মতে সামাজিক আইনৰ অন্বেষণ কৰাতকৈ এই কাম কৰাটো অতি দৰকাৰী। চিমেলে অধ্যয়ন কৰা উমৈহতীয়া ৰূপবোৰৰ মাজৰে দুটামান হ'ল— উচ্চ আৰু তলতীয়া বোধ, সহযোগিতা, প্রতিদ্বন্দ্বিতা, শ্রম বিভাজন আৰু ধনৰ লেন-দেন। বিভিন্ন বিষয়বস্তু অথবা নির্দিষ্ট তাড়নাক সামাজিক ৰূপ দিবলৈ ওপৰত উল্লেখ কৰা ৰূপবোৰক বিভিন্ন পটভূমিত প্রয়োগ কৰা হয়। যেনে— আধ্যাত্মিক পটভূমি, আর্জনৰ পটভূমি, আত্মৰক্ষামূলক পটভূমি, ধেমেলীয়া পটভূমি ইত্যাদি। চিমেলে এটা প্রধান প্রশ্নৰ উত্তৰ উলিওৱা কার্য্যত মনোনিৱেশ কৰিছিল। "সমাজ কেনেকৈ সম্ভৱ হয়?" (How is Society Possible?) 'দ্য প্রব্লেম অৱ ছ'ছিঅ'ল'জী' নামৰ ৰচনাখনত চিমেলে কৈছে যে সমাজ বুলি কোনো এটা বস্তু নাই। যিকোনো এটা মুহূর্তত সক্রিয় হৈ পৰা অসংখ্য আৰু বিভিন্ন ধৰণৰ আন্তঃক্রিয়াকে আমি

সমাজ নাম দিও। অৱশ্যে সামাজিক জীৱনৰ এই পৰিঘটনাবোৰৰ কিছুমান চিনাক্ত কৰিব পৰা ৰূপ আছে। এই ৰূপ অথবা নক্সাবোৰে ব্যক্তিৰ আচৰণক এক নিয়ন্ত্রিত উপায়েৰে পৰিচালিত কৰে। সমাজত মানুহৰ আন্তঃক্রিয়া জনাৰ বাবে এনে ৰূপবোৰ অধ্যয়ন কৰিবলৈ চিমেলে গ্রহণ কৰা ব্যৱস্থা আৰু প্রদান কৰা গুৰুত্বকে 'আনুষ্ঠানিক সমাজতত্ত্ব' নাম দিয়া হৈছে।

১০.৪ মহানগৰ আৰু আদর্শগত জীৱন

জ'র্জ চিমেল হ'ল আধুনিক নগৰীয়া জীৱনৰ অৱস্থা পৰীক্ষা কৰি চোৱা প্রথমগৰাকী শিক্ষায়তনিক ক্ষেত্রৰ লগত জড়িত ব্যক্তি। তেওঁ দাবী কৰিছিল যে দেশৰ নগৰ অঞ্চলবোৰে অসংখ্য আচৰণগত অৱস্থাৰ সৃষ্টি কৰে। নগৰে মানুহক স্বতন্ত্রতা প্রদান কৰে। ই এক মুকলিমূৰীয়া অনুভৱ। কিন্তু একে সময়তে নগৰে এক কৃত্রিম তথা মাত্রাধিক উদ্দীপনা সৃষ্টিকাৰী পৰিৱেশো সৃষ্টি কৰে যিটোৱে নগৰীয়া লোকক পৰস্পৰৰ পৰা বিচ্ছিন্ন কৰে।

চিমেলৰ মতে নগৰ-চহৰৰ প্রাথমিক উপাদান হ'ল উদ্বৃদ্ধকাৰী পৰিৱেশৰ সংখ্যাধিকতা। তেওঁ দাবী কৰে যে নগৰত নিজৰ পঞ্চ ইন্দ্রিয়ক বিভিন্ন ধৰণে সন্তুষ্টি প্রদান কৰি মানুহে নিজৰ মৌলিক চৰিত্র সলনি কৰি পেলায়। কালক্রমত শৰীৰ আৰু সামগ্রীৰ ব্যাপক পুঞ্জীভৱনৰ ফলত মানুহ চৌপাশৰ প্রতি আবেগহীন হৈ পৰে তথা ব্যক্তিগত দৈনিক আন্তঃক্রিয়াৰ অভাৱ ঘটে।

নগৰ-চহৰত বাস কৰা লোকে পৰিৱর্তিত পৰিৱেশৰ সৈতে খাপ খাই চলিব পাৰে। নগৰীয়া লোকৰ অনুভৱ-অনুভূতিবোৰ পৰম্পৰাগত সামাজিক সজ্জাত বাস কৰা লোকতকৈ পৃথক। আবেগিক প্রতিক্রিয়া প্রকাশ নকৰি মহানগৰীয়া লোকে প্রধানকৈ যুক্তিসঙ্গতভাৱে প্রতিক্রিয়া প্রকাশ কৰে। এনেকৈয়ে তেওঁলোকে সচেতনতা গাঢ়কৰণৰ জৰিয়তে এক মানসিক আধিপত্যৰ সৃষ্টি কৰে।

নগৰীয়া লোকে অন্তৰেৰে নহয় বিচাৰ-বিবেচনাৰে প্রতিক্রয়া প্রকাশ কৰে। ইয়াক চিমেলে মনোবৈজ্ঞানিক বৌদ্ধিকতাবাদী মনোভাৱ (Psychological Intellectualistic Attitude) বুলি আখ্যা দিছিল। নগৰ-চহৰৰ জীৱনদ্দশাই মানুহক জীৱন-যাপনৰ স্বীকৃত প্রথাগত উপায় বিকাশত বাধা দিয়ে। অর্থাৎ, নগৰীয়া মানুহে জীৱনৰ নক্সা গঢ়া গভীৰভাৱে মানি চলা পৰম্পৰাবোৰ অনুসৰণ কৰাৰ সুযোগ নিদিয়ে। নগৰ-চহৰৰ মানুহে অবিৰতভাৱে সলনি হৈ থকা সামাজিক পটভূমিত খাপ খাই চলিব লাগে। সেয়েহে নগৰীয়া মানুহে নিজকে সুৰক্ষা প্রদান কৰিবলৈ তুলনামূলকভাৱে একোটা 'বীতস্পৃহ মনোভাৱ' (Blase Attitude) গ্রহণ কৰিবলগীয়া হয়। নগৰীয়া মানুহৰ সম্পর্কবোৰ 'ধন'ৰ (Money)দৰে নৈর্ব্যক্তিক মাধ্যমৰ জৰিয়তে নিয়ন্ত্রিত হয়। ধনে মানুহৰ মাজত তুলাচনীৰ কাম কৰে। কাৰণ এইখন সমাজত আন সকলো বিষয় আৰু উপাদান সার্বজনীনভাৱে কম প্রয়োগসাধ্য। নগৰ-চহৰত বাস কৰা লোকৰ মানসিকতা বর্ণনা কৰিবলৈ চিমেলে 'মহানগৰীয়া বৌদ্ধিকতাবাত' (Metropolitan Intellectuality) অভিধাটো ব্যৱহাৰ কৰিছিল। এটা জটিল আৰু বিস্তৃত মহানগৰীয়া জীৱনত মানুহক সময়ানুৱর্তিতা আৰু গণনাসাধ্যতাৰ (Calculability) প্রয়োজন হয়।

চিমেলে লক্ষ্য কৰিছিল যে নগৰ-চহৰবোৰৰ বিকাশ আৰু জনসংখ্যা ক্ৰমে বৃদ্ধি হোৱা বাবে আন্তঃ-মানৱ সংযোগবোৰ স্বল্প স্থায়ী হৈ পৰিছে অথবা এনে সংযোগৰ অভাৱ ঘটিছে। পৰম্পৰাগত সমাজত চলা সামাজিক আন্তঃক্ৰিয়াৰ সৈতে তুলনা কৰি এই সিদ্ধান্তত উপনীত হোৱা গৈছে। নগৰ-চহৰৰ সত্তা হ'ল উদ্দেশ্যমূলক। আধুনিক মহানগৰীয়া সমাজৰ পৰিৱেশৰ সৈতে মোকাবিলা কৰিবলৈ মানুহে উদ্দেশ্যমূলক ব্যক্তিত্ব গঢ়ি তোলে। চিমেলে মন কৰিছিল যে নগৰ-চহৰত ব্যক্তিৰ পটভূমিমূলক আন্তঃক্ৰিয়া আৰু সামাজিক জীৱনৰ ৰূপবোৰে এক 'বস্তুনিষ্ঠ সংস্কৃতি' (Objective Culture) গঢ়ি তোলে। বিষয়নিষ্ঠ সংস্কৃতি হ'ল কৰ্তাৰ বস্তুনিষ্ঠ সংস্কৃতিৰ উপাদান উৎপাদন, গ্ৰহণ আৰু নিয়ন্ত্ৰণ কৰিব পৰা সামৰ্থ। আদৰ্শগতভাৱে, ব্যক্তিগত সংস্কৃতিয়ে গঢ় দিয়া বস্তুনিষ্ঠ সংস্কৃতি আৰু বস্তুনিষ্ঠ সংস্কৃতিৰ দ্বাৰা গঢ়িত হোৱা ব্যক্তিগত সংস্কৃতিয়ে এক নতুন ধৰণৰ জীৱন সৃষ্টি কৰে।

অগ্ৰগতি নিৰীক্ষণ

প্ৰশ্ন নং ১ ঃ চিমেলৰ মতে গোটৰ পৰিসংখ্যাই ব্যক্তি স্বাধীনতাত কেনেকৈ প্ৰভাৱ পেলায়?

.....

.....

.....

.....

প্ৰশ্ন নং ২ ঃ চিমেলৰ মতে মহানগৰত বাস কৰা লোকসকলে সামাজিক পৰিস্থিতিত কিদৰে প্ৰতিক্ৰিয়া প্ৰকাশ কৰে?

.....

.....

.....

.....

১০.৫ চৌখিনতা (Fashion)

চৌখিনতা সম্পৰ্কে লিখা ৰচনাত চিমেলে মন্তব্য কৰিছে যে চৌখিনতা হ'ল এক ধৰণৰ সামাজিক সম্পৰ্ক। চৌখিনতাই নিজৰ ৰূপান্তৰ ঘটাব খোজাসকলৰ মনৰ ইচ্ছা পূৰ কৰে আৰু ব্যক্তি স্বাতন্ত্ৰ্যবাদৰ সমৰ্থকসকলক স্বীকৃত প্ৰথাৰ পৰা বিচ্যুত হোৱাৰ পথ দেখুৱায়।চিমেলৰ মতে নগৰ-চহৰত চৌখিনতাৰ বিকাশ ঘটে। আধুনিক ব্যক্তিয়ে সামাজিক সমৰ্থনৰ পৰম্পৰাৰ কবলৰ পৰা বিচ্ছিন্ন হ'ব খোজে। চৌখিনতাই ব্যক্তিক নিজৰ ব্যক্তিত্ব অথবা ব্যক্তিগত প্ৰমূল্যৰ ইঙ্গিত দিয়াত অথবা সেইবোৰ প্ৰকাশ কৰাত সহায় কৰে। চিমেলে লক্ষ্য কৰিছিল যে যিবোৰ ব্যক্তিৰ

স্বনিয়ন্ত্রণ ক্ষমতাৰ অভাৰ আৰু যিসকলক সমর্থনৰ প্রয়োজন কিন্তু তথাপিও যিসকলৰ আত্ম-সচেতনতাই অহৰহ সাধাৰণতকৈ পৃথক আৰু বিশেষ ব্যক্তি হিচাপে নিজকে উপস্থাপন কৰিবলৈ সঁকিয়াই থাকে তেনে ব্যক্তিক চৌখিনতাই উত্তম সুযোগ প্রদান কৰে।

চৌখিনতাক বস্তুনিষ্ঠ সংস্কৃতিৰ এটা অংশ হিচাপে ধৰিব পাৰি। ই ব্যক্তিক এটা গোটৰ স্বীকৃত নীতি-নিয়ম মানি চলাৰ আৰু এনে এটা বস্তুনিষ্ঠ সংস্কৃতি সৃষ্টি কৰাৰ সুযোগ দিয়ে যিটোৱে তেওঁলোকক সাধাৰণতকৈ পৃথক কৰি তোলে। চৌখিনতাই ব্যক্তি স্বতন্ত্রতা প্রকাশ কৰিব পাৰে। কাৰণ চৌখিনতাৰ সহায়ক ব্যক্তিয়ে স্বীকৃত প্রথাৰ পৰা কিছু পৃথক বৈশিষ্ট্য প্রকাশ কৰাটো পছন্দ কৰে। চৌখিনতাই একোটা নতুন স্বীকৃত প্রথাৰ সৃষ্টি কৰে। ই এক গতিশীল প্রক্রিয়া আৰু ইয়াৰ এটা ঐতিহাসিক মাত্রা আছে। চৌখিনতালৈ অহা পৰিৱর্তনবোৰক সদায়েই পুৰণি চৌখিনতা এটাৰ কিছু বিচ্যুত ৰূপ বুলিব পাৰি।ইয়াক মৌলিক স্বীকৃত প্রথাবোৰৰ অৱনমন বুলিও হয়তো ক'ব পৰা যায়। চৌখিনতাৰ ধাৰা এটাৰ সফলতাৰ সৈতে দ্বন্দ্বমূলক প্রক্রিয়া এটা জড়িত। অর্থাৎ চৌখিনতাৰ নতুন ধাৰা এটা প্রথমে মানুহে নাকচ কৰিব অথবা গ্রহণ কৰিবলৈ হেহোঁ-নেহোঁ কৰিব পাৰে কিন্তু লাহে লাহে অথবা দ্রুতগতিত ই বহুলভাৱে সমাদৃত হ'ব পাৰে। চৌখিনতাৰ প্রক্রিয়া এটাৰ ভিতৰত মানুহে বিভিন্ন ধৰণৰ সামাজিক ভূমিকা পালন কৰে। ই অইনৰ সিদ্ধান্ত অথবা কার্য্যক প্রভাৱিত কৰে। সামৰণিত ইয়াকে ক'ব পাৰি যে চৌখিনতাই একে সময়তে ব্যক্তিগত সৃজনশীল প্রমূল্যবোৰ প্রকাশিত হোৱাৰ সুযোগ দিয়ে আৰু সময়ৰ দ্বাৰা নির্দ্ধাৰিত প্রথা অনুসৰণ কৰে।

১০.৬ মুদ্রাৰ দর্শন (Philosophy of Money)

মুদ্রাৰ দর্শন সম্ভৱতঃ চিমেলৰ সবাতোকৈ গুৰুত্বপূর্ণ কিন্তু সবাতোকৈ উপেক্ষিত ধ্রুপদী চিন্তা আছিল। চিমেলৰ অধ্যয়নৰ মূল বিষয়বস্তু আছিল মুদ্রাৰ সামাজিক অর্থ, মুদ্রাই কেনেকৈ মানুহ আৰু সমাজক প্রভাৱিত কৰে। আধুনিক সমাজত মুদ্রাই এক নৈর্ব্যক্তিক প্রমূল্য অথবা প্রমূল্যৰ বৈষয়িক জোখৰ ৰূপ ধাৰণ কৰিছে। মুদ্রাই মানুহৰ মাজত নৈর্ব্যক্তিক আৰু যুক্তিসঙ্গত সম্পর্ক স্থাপন কৰে। এনে সম্পর্কবোৰে প্রতীকীৱদ্ধ আৰু বিধিৱদ্ধ ৰূপ লৈছে। মুদ্রাৰ ব্যৱহাৰে মানুহক বস্তুৰ পৰা আঁতৰাই নিছে আৰু এই দূৰত্ব জয় কৰাৰ উপায় আগবঢ়াইছে । মুদ্রাৰ ব্যৱহাৰে সমাজত মানুহক অধিক নমনীয়তা আৰু স্বতন্ত্রতা প্রদান কৰিছে।

চিমেলে কর্তাৰ আভ্যন্তৰীণ জগত আৰু সামগ্রিকভাৱে বস্তুনিষ্ঠ সংস্কৃতিৰ ওপৰত মুদ্রা অর্থনীতিৰ প্রভাৱ মূল্যায়ন কৰিছিল। তেওঁৰ মতে বিনিময়,মালিকীস্বত্ব, বিলাসিতা, সন্দেহবাদিতা, ব্যক্তিগত স্বতন্ত্রতা, জীৱন-যাপন শৈলী, সংস্কৃতি, লোভ, ব্যক্তিত্বৰ মান আদিৰ দৰে সামাজিক পৰিঘটনাৰ সৈতে মুদ্রা জড়িত। মুদ্রাই আগবঢ়োৱা উপায়েৰে বজাৰ, অর্থনীতি আৰু প্রধানতঃ সমাজখনে একোটা নিজস্ব জীৱন লাভ কৰে। এই জীৱন কর্তাৰ বাবে বাহ্যিক বিষয়। মুদ্রাৰ লেন-দেন সমাজৰ এক গুৰুত্বপূর্ণ অংশ হৈ যোৱাৰ লগে লগে সমাজত মানুহৰ গুৰুত্ব কমি যায়। আধুনিক সমাজত মুদ্রা নিজেই এটা প্রয়োজন হৈ পৰিছে। ইয়াৰ ফলত মানুহ ক্রমে উদ্ধত হৈ পৰিছে আৰু এটা বীতস্পৃহ (নিস্পৃহ) মনোভাৱ গ্রহণ কৰিবলৈ বাধ্য হৈ পৰিছে।

মুদ্রাই আমাৰ সামাজিক আন্তঃক্রিয়াবোৰৰ চৰিত্র অধিক যান্ত্রিক আৰু গণনাসাধ্য কৰি তুলিছে। ই মানৱীয় সামাজিকতা সলনি কৰিছে। আধুনিক অর্থনৈতিক বিনিময়ত মুদ্রাৰ ভূমিকাক এক প্রকাৰৰ সামাজিক আন্তঃক্রিয়া হিচাপে বুজিবলগীয়া হৈছে। ই সামাজিক কর্তাৰ মাজত চলা অতীতৰ বিনিময় আৰু লেন-দেন প্রথাবোৰ সম্পূর্ণ আঁতৰাই পেলাইছে। মুদ্রাই মানৱ আন্তঃক্রিয়াৰ ৰূপ সলনি কৰি এক নৈর্ব্যক্তিক ৰূপ প্রদান কৰিছে। ই মানুহৰ কাম-কাজৰ যুক্তিসঙ্গত গণনাৰ পথ প্রশস্ত কৰিছে। এতিয়া সমাজ জীৱনৰ বহুতো ক্ষেত্রত বিমূর্ত গণনাৰ উত্থান ঘটিছে আৰু গোষ্ঠীগত সম্পর্ক নোহোৱা কৰিছে।পৰিমাণগত গণনাৰ সলনি অতীজত গুণমান ভিত্তিক গণনাক অগ্রাধিকাৰ দিয়া হৈছিল।

মুদ্রাই তাৎক্ষণিত উদ্দেশ্য পূৰণৰ বাবে লেন-দেন সীমাৱদ্ধ কৰাটো সম্ভৱ কৰি তুলিছে আৰু ব্যক্তিগত স্বাধীনতাৰ বৃদ্ধি কৰিছে। আধুনিক পৃথিৱীত মুদ্রাৰ মূল্য স্বীকৃত মূল্যতকৈ বহু বেছি আৰু ই বিনিময়ৰ এক মাধ্যম। যুক্তিসঙ্গততাৰ আধুনিক মনোভাৱৰ প্রতীক আৰু উপস্থাপকৰ ভূমিকা পালন কৰা মুদ্রা হ'ল এক অর্থনৈতিক কার্য্য।

১০.৭ সামৰণি

উগ্র সমর্থকসকলৰ মতে জ'র্জ চিমেলে সমাজতত্ত্ববিদ হিচাপে মার্ক্স ৱেবাৰ আৰু দুৰখেইমৰ কাষতে স্থান পোৱা উচিত। চিমেলকো সমাজতত্ত্বৰ জনকৰ শাৰীত ৰখা উচিত। চিমেলৰ মর্য্যাদা উন্নত কৰিব খোজা প্রচেষ্টাবোৰত অন্তৰায়ৰ সৃষ্টি কৰি আহিছে তেওঁ প্রণালীৱদ্ধ তত্ত্ব আগবঢ়োৱাৰ ক্ষেত্রত দেখুওৱা অনীহাই। চিমেলে সদায় প্রবন্ধ লেখকৰ শৈলীত লিখা-মেলা কৰিছিল। বিভিন্ন বিষয়ক লৈ লিখা তেওঁৰ ৰচনাবোৰ অতি উচ্চমানৰ আৰু চিন্তাৰ খোৰাক যোগাব পৰা ধৰণৰ বুলি পণ্ডিতসমাজে সর্বত্র মানি লৈছে। কিন্তু তথাপিও চিমেলক প্রায়েই তেওঁৰ লিখনিৰ ডুখৰীয়া বৈশিষ্ট্যৰ বাবে সমালোচনা কৰা হয়। তেওঁ মার্ক্স, দুৰখেইম অথবা ৱেবাৰৰ দৰে এক প্রণালীৱদ্ধ সমাজতত্ত্ব আগবঢ়োৱা নাছিল। তেওঁৰ লিখনিবোৰত এক সুস্থিৰ বৌদ্ধিক মনোযোগৰ অভাৱ আছিল বাবেও তেওঁ সমাজতত্ত্বৰ নামটোৰ সৈতে জড়িত এগৰাকী প্রধান ব্যক্তি হ'ব নোৱাৰিলে। অৱশ্যে সামাজিক গাঁথনি আৰু ইয়াৰ গতিশীলতাৰ বিষয়ে চিমেলে মার্ক্স, ৱেবাৰ অথবা দুৰখেইমতকৈ যথেষ্ট কম আলোচনা কৰিছিল। নগৰীয়া সমাজ আৰু সামাজিক আন্তঃক্রিয়া সম্পর্কে চিমেলে আগবঢ়োৱা দৃষ্টিভঙ্গীবোৰৰ বাবে সমসাময়িক সমাজতত্ত্বত তেওঁৰ অৱদান গুৰুত্ব সহকাৰে অধ্যয়ন কৰা হয়। বিংশ শতিকাৰ মাজভাগত চিকাগ' স্কুলে জনপ্রিয় কৰি তোলা সূক্ষ্ম-সমাজতত্ত্ব (Micro-Sociology) আৰু প্রতীকি আন্তঃক্রিয়াবাদৰ (Symbolic Interactionism) দৰে শাখাবোৰৰ বাবে চিমেলৰ সামাজিক ৰূপৰ উৎপত্তি সম্পর্কীয় চিন্তাবোৰ অতি গুৰুত্বপূর্ণ হৈ পৰিছে। আধুনিক নগৰ-চহৰৰ অভূতপূর্ব প্রকৃতি আৰু পৰিসৰৰ সৈতে বৃদ্ধি পোৱা আধুনিক সমাজ জীৱনৰ দৈনন্দিন অভিজ্ঞতাৰ খণ্ডিত চিত্রবোৰ ধৰা পেলোৱাত নতুন সামাজিক ৰূপ সৃষ্টি বিষয়ক চিমেলৰ বিশ্লেষণে বিশেষভাৱে সহায় কৰে।

১০.৮ অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলোঁ

- সমাজ হ'ল আমি যাপন কৰি থকা অভিজ্ঞতা। সামাজিক শক্তিবোৰ ব্যক্তিৰ বাবে বাহিৰা শক্তি নহয়। ব্যক্তিয়ে নিজৰ কর্ম আৰু আন্তঃক্রিয়াৰ জৰিয়তে প্রতিটো জীৱন্ত মুহূর্ততে সমাজ পুনৰ সৃষ্টি কৰি গৈ থাকে।
- সমাজত মানুহৰ আন্তঃক্রিয়াৰ ৰূপ আৰু আৰ্হি অধ্যয়নৰ ওপৰত জোৰ দিবলৈ আৰু উপায় উলিয়াবলৈ গ্রহণ কৰা ব্যৱস্থা আৰু প্রদান কৰা গুৰুত্বকে 'আনুষ্ঠানিক সমাজতত্ত্ব' বোলা হয়।
- আন্তঃমানৰ সংযোগ স্বল্প স্থায়ী হৈ পৰা বাবে অথবা এনে সংযোগৰ অভাৰ ঘটা বাবে নগৰ-চহৰত উদ্দেশ্যমূলক আন্তঃক্রিয়া সংঘটিত হ'বলৈ ধৰিছে। এনে আন্তঃক্রিয়াৰ ফলত অৱশেষত বস্তুনিষ্ঠ সংস্কৃতিৰ জন্ম হৈছে।
- বিষয়নিষ্ঠ সংস্কৃতি হ'ল কর্তাৰ বস্তুনিষ্ঠ সংস্কৃতিৰ উপাদান উৎপাদন গ্রহণ আৰু নিয়ন্ত্রণ কৰিব পৰা সামর্থ।
- চৌখিনতা হ'ল নগৰীয়া সমাজত নিজকে প্রকাশ কৰিবলৈ থকা ব্যক্তিৰ নিজস্ব সৃজনশীলতা।
- মুদ্রা হ'ল মানুহৰ আন্তঃক্রিয়া অধিক যান্ত্রিক তথা গণনাসাধ্য কৰি তোলা আধুনিক সামাজিক বিনিময়ৰ মাধ্যম।

১০.৯ অধিক জানিবলৈ

ইংৰাজী গ্রন্থ ঃ

1) Abel, T. (1970); *The Foundation of Sociological Theory*; New York: Random House.
2) Abraham, F.; Morgan J. H. (2011); *Sociological Thought*; New Delhi: Macmillan publisher Indian Limited.
3) Ashley, D.; Orenstein, D. M. (1998); *Sociological Theory Classical Statements*; Boston: Allyn and Bacon.
4) Ritzer, G. (2008); *Modern Sociological Theory*; New York: McGraw Hill Higher Education.
5) Wolff, K. H. (1964); *The Sociology of George Simmel*; London: The free Press.

১০.১০ অগ্রগতিৰ খতিয়ান

১নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ চিমেলৰ মতে যেতিয়া দলবোৰৰ পৰিসংখ্যা বাঢ়ি যায় আৰু দলৰ প্রত্যক্ষ আন্তঃক্রিয়াৰ পৰিসৰ ব্যাপক হয়, তেতিয়া আভ্যন্তৰীণ ঐক্য শিথিল হৈ পৰে। সমাজৰ সম্প্রসাৰণ ঘটা বাবে অন্যৰ প্রতি থকা আগৰ সীমাবদ্ধতাৰ অনমনীয়তাও লাহে লাহে কমি আহে। ইয়াৰ ফলত ব্যক্তিয়ে আগতকৈ অধিক স্বতন্ত্রতা আৰু নমনীয়তা উপভোগ কৰাৰ সম্ভাৱনীয়তা বাঢ়ে।

২নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ সামাজিক পৰিস্থিতিত মহানগৰত বাস কৰা লোকে আৱেগিক প্রতিক্রিয়া প্রকাশ নকৰি প্রধানকৈ যুক্তিসঙ্গতভাৱে প্রতিক্রিয়া প্রকাশ কৰে। নগৰীয়া লোকে অন্তৰেৰে নহয় বিচাৰ-বিবেচনাৰে প্রতিক্রিয়া প্রকাশ কৰে।

১০.১১ আৰ্হি প্রশ্ন

ক) চমু প্রশ্ন ঃ (১৫০টা শব্দৰ ভিতৰত প্রতিটো প্রশ্নৰ উত্তৰ দিয়ক)

প্রশ্ন ১ ঃ আনুষ্ঠানিক সমাজতত্ত্ব মানে কি?

প্রশ্ন ২ ঃ বিষয়নিষ্ঠ সংস্কৃতি মানে কি?

প্রশ্ন ৩ ঃ বস্তুনিষ্ঠ সংস্কৃতি মানে কি?

খ) ৰচনাধর্মী প্রশ্ন ঃ (৩০০-৫০০টা শব্দৰ ভিতৰত প্রতিটো প্রশ্নৰ উত্তৰ দিয়ক)

প্রশ্ন ১ ঃ মুদ্রাৰ দর্শনৰ ধাৰণাটো বহলাই ব্যাখ্যা কৰক।

প্রশ্ন ২ ঃ মহানগৰৰ বর্ণনা দিয়ক আৰু মহানগৰীয়া সমাজত ব্যক্তিৰ বস্তুনিষ্ঠ আচৰণবোৰ কেনেকুৱা হ'ব পাৰে বুজাই লিখক।

প্রশ্ন ৩ ঃ চিমেলৰ মতে ব্যক্তি আৰু সমাজৰ মাজত সম্বন্ধ সর্ম্পকে ব্যাখ্যা কৰক।

*** ***** ***